

E.U. 11525

Östergötland
Finspånge Läns
härad
Vånga socken.

Meddelare: förre lantbrukaren Anders Jönsson,
Berga. Vånga. Född 1845.

Upptecknare: Gustaf E. Olsson, Hardemo. 1935. Jakt.

Jaktredskapen.

Den första bössa, som vår meddelare ägde var en mynningsladdare, och den kursade han till sig av en dräng vid Grensholmen, där han då tjänade. Han var då 16 år. Det var alltså 1861.

När man laddade en sådan bössa ("bysse"), så var det först att hålla ner ett mått krut i pipan och skaka ("rysste") på bössan, så att krutet gick ner i "röret" på fängpannan, ty på röret sattes en knallhatt, som skulle vara att tända skottet med. På krutet stoppades inne i pipan ett stycke gråpapper (det var s.k. "vallerspapper", tjockt luddrigt papper, som liknades vid vadmal.) Denna papperstuss stoppades till hårt ovanpå krutet med hjälp av "laddeten" (laddstaken) och kallades för "mällasätt", då det ju kom mellan krutet och haglen eller kulan. Ovanpå "mällasättet" hälldes så ner kula för särskilda fall eller omkring ett tjog hagel, något mindre för fågel. Sen en papperssudd till, som även den stoppades till hårt med laddeten. Det var "förladdninga". På sommaren gick det inte an att ta skrivpapper till varken "mällasätt eller förladdning, ty det kunde man skjuta eld med i skogen. Om vintern var det inte farligt för det.

Vår meddelare begagnade i sin ungdom (född 45) hagel nummer 10, när han jagade hare om vintern, och kunde då även få någon

E.U. 11525

tjäder på det. Annars gick det an att ta nummer 7 till fågel. Ofta blandades olika nummer. Av hagen brukade han köpa "en fembunting" (bunt om 5 marker) i taget, men av krut knappt mer än "e fjärdels mark" i taget. Det var s.k. "pulverkrut".

Efter den första bössan hade han flera mynningsladdare. Ej förr än han var 40 år hade han någon bakladdare. Han har även haft dubbelbössor, men dem har han inte gillat, "för en kan ta vilse tryck, å då jikk sämre å sikte mälla piperå."

Flintlåsbössa har han ingen ägt. De började vara slut i hans ungdom. Han äldre bror Nisse hade en, men han sköt inget med den.

(Jaktredskapen)

Vår meddelare stöpte sina kulor själv i en kultång, och de måste passa för pipan. De fabriksgjorda kulorna gick dock bättre att skjuta rätt med. I sin ungdom brukade han alltid ha några kulor med vid jakt, ifall det skulle visa sig någon varg. Hagel har han inga gjort själv utan alltid köpt. Han brukade ha en smal hagelpung av älghud med hals av svarvat horn med en kork i. Särskilt hagelmått hade han inte. När det skulle laddas, så slog han ut lagom med hagel i näven och tömde ner i pipan.

Krutet hade han med sig i ett kruthorn, som han gjort själv av ett kreaturshorn. Det var skrapat så tunnt, att det var genomskinligt, så det gick att se, hur mycket krut det var kvar i hornet. Ett krutmått av koppar medfördes i ett särskilt rum i väskan. Senare fanns det även kruthorn med krutmått i

E.U. 11525

själva proppen, som var att skruva åt, så det blev större eller mindre rum i det.

Till knallhattsdosa tog men den ask av "paff", som knallhattarna voro köpta i, "å så togs en i taget mä nupa (nypan) å sattes på röret på fängpanna."

En "krass" måste man alltid ha med på jakten under mynningsladdarnas tid. Den var ett par tum lång och bestod av två böjda vassa järnsprintar hopsatta. "Krassen" gick att skruva på ladde-tenen. Så kunde man "krasse" ut skottet, om det klickat, om man ville ha i större hagel eller kula i stället för hagel.

"Skjutväska" att ha den mindre jaktredskapen i var hälst av grävlingeskin, och én sådan höll sig vår meddelare med. Däri var det flera rum. Ett rum var att ha "massäck" i och ett för "ammuschon". Över dessa rum fälldes "klaffen" (locket) ned och bakom var det dessutom ett större rum att ha det skjutna villebrådet i, och den sidan var åt ryggen, när man bar väskan i remmen över axeln. Klaffen på väskan var av huvudet på grävlingeskinnet.

Pojkarna hade "sprätt-bäge" eller "pilbäge" (-bäge) att skjuta med även i vår meddelares barndom. När han var vallpojke i skogarna för djuren under sommaren, så hade han och hans kamrater med sig sådana bågar. Det var en bäge av en enepåk, som satt i en brädlapp, som det var en båra i. Bågen spändes med en "tåt" (snöre), och pilen lades i fåran eller "ränna". Pilen var av en tunn spröta, och i dess spets satt en nål. Med sådana

E.U. 11525

pilbågar höllo vallpojckarna på med att roa sig, när inte kreaturen behövde någon tillsyn. De kunde skjuta talgoxar och täcklingar med pilarna, och vår meddelare sköt till och med en orrhöna en gång på så sätt. Men om det kom några korpar farande, så måste vallpojckarna sluta leka, ty det var ett tecken till, att det var varg i närheten.

Även roade sig pojckarna med slungor. Till en sådan hade man en läderbit med två hål och en "tåt" igenom. Ena ändan av tåten svepade man om pekfingret, och den andra ändan hölls löst fast med tummen. Så lades en sten i läderbiten, och man svängde ett par tag med slungan, och så släppte man den fria ändan av tåt-en. Då slungades stenen i väg, men inte gick det att skjuta rätt med det inte. "Ja, när en va päjke, då freste en mä allting," säger vår meddelare.

Jakten i allmänhet.

"Te spåre åpp" var att spåra upp. Om vintern, så såg man ju spåren i snön, men om sommaren, så fick hunden "spåre åpp". Jägaren "jikk på spåret", när han följde det.

"Ligge å lure" eller "ligge å lyss" var att ligga och lura efter det vilda.

"Lagåm skåtthåll" är lagom håll att skjuta på. "Kulhåll" blir ett par eller tre gånger längre än "hagelhåll".

Vid älgjakt måste skytten ställa sig, så att älgen, när han kom hade "mävär" d.v.s. gick i vindens riktning, så att det

E.U. 11525

inte blåste från skytten, ty då fick älgen "värkorn" av denne. Vid annan jakt var det inte så noga med riktningen av vinden. "Tjänlitt vär" var gott väder.

"Träffskått" var det som träffade. "Bommskått" motsatsen.

"Skaskjute": skadeskjuta. "Skjute bårt": när man skjutit och villebrådet kommer undan, så man inte hittar det.

Utter- och rävskinnen sättas att torka på "e tane", som är två smala bräder, och mellan dem slås en kil. Skinnen skola vara smala och långa. (Se härom jaktsederna från norra Risinge.) Grävlingeskinnen spänns ut på en vägg och få torka där.

"Märskramle" (hästskramla) brukade man även i vår meddelares yngre år ha för att skrämma upp hararna, "när de satt hårt" om vintern, när det var barmark, då inte någon hund var med, eller då hunden inte kunde få upp dem. Skramlan gjorde man själv förstås. Det var en ställning med en rulle, som var försedd med inskärningar, så det blev som åsar på den, och mot dem knäppte sprötan, som var ung. ett halvt kvarter bred.

Jaktmark och jakträtt.

Medan vår meddelare var som mest i farten med jakt näml. på 60 till 80-talen, så var det inte så noga med jaktmarkerna. Han gick obehindrat i skogarna i västra Vånga på Tolskepp, Olskeppetorp, Gettorp och Onsoargs allmänning (på vilken senare han ju var skogvaktare ett tag, se under hans levnadsbeskrivning). Även gick han i östra Stjärnorp, som gränsar intill på Slumperhults, Brinks och Pukhults ägor samt t.o.m. uppåt norr in i

E.U. 11525

Hällestads socken på Gössbo och Kattrums ägor. Inte ett öre har han betalt i jaktarrende. Det var inte tal om sådant på den tiden. Ibland bad han väl om lov att få jaga och gav markägaren någon hare, men det var inte så noga. "Vi hadde ingen onner ånne (egentligen andedräkt) å varare (varandra)" d.v.s. markägare och jägare hade inte ont av varandra. "Ja jage, var ja ville" fortsätter vår meddelare Anders Jönsson, "å fålk sa inget ått måj, för di va inte så åvunnsjuke. Ha ja gått så nu, så ha dä inte sinke (dröjt) fårrn (förrån) ja ha vatt fastsatter."

Vår meddelare sköt en gång på en älg, så att ett öra föll av. Sen ville han inte skjuta på någon älg mer, för han tyckte det var otäckt. Det var heller inte så gott om älg i hans ungdom.

Till blåspipa hade man ett gammalt krutmått. Med sådant gav vår meddelare och hans bror signaler till varandra, när de gingo på olovliga marker, men när de voro på lovlige, så "hoje" de (hojtade).

På fråga om jaktsällskap säger vår meddelare: "Jaktsällskap va ja ju i nånn gång, för en gång så va ja mä Kalle i Järsätter, när hunna tog ihop å slogs, å Kalle sparke te på mi bösse, så skättet jikk å ijämter öret på måj, så ja hörde inget på åtte dage. Sän ville ja just inte gå å jage annat än mä bror min.

Jakthunden.

Vår meddelare har haft flera i sin dar. I varghistorierna se vi, hur han måste sätta spikgrinna om halsen på den första,

E.U. 11525

"så varja inte skulle äta äpp 'en." Han har lärt upp många jakthundar. Det var att börja med dem, när de bara var ett halft år. Då fingo de lära sig jaga fågel. De fingo spränga tjäder och orrkullar vid lockjakt (se under redogörelsen för denna) och sen komma tillbaka till kojans samt där läras att hålla sig tyst en stund, då det var att klämma ner hunden vid sidan och kanske koppla den, om han där blev allt för orolig. När det vart vinter, så började vår meddelare lära hunden jaga hare. Det var att visa hunden var spåren gick och lära honom "te följ på" spåret. Nu för tiden ger man hundar separatorsmjölk, så de får inte samma "värkorn" som förr. När hunden "fick slag" eller "kom på slag", var när han kom på färskt spår. Om han tappade spåret, så var det att hjälpa honom "ta äpp spåret ijänn". Även lärde vår meddelare samma hund jaga räv. Det var förr, när det inte var så noga med jaktmarkerna, ty rävjakt går ju långt. En ovana kan jakthundar få nämligen att jaga får, men det visste vår meddelare bot för. Han brukade stänga in valpen över en natt i fårhuset, så att fåren fingo slå honom riktigt. Sen aktade sig den hunden för fåren.

Snaror.

Under vår meddelares barn- och ungdom var det ju vanligt att man satte ut snaror, så det gjorde han med. I början gjorde han snaror av tagel. Fyra hästetagel lades ihop och snoddes samman. I ena ändan gjordes en ögla, och den andra ändan stacks in, så det blev en rännsnara. Den fria ändan av snaran fastgjordes vid en buske. För att den mjuka tagelsnaran skulle hålla sig i läge, så uppsattes vid sidorna två pinnar med klykor på, så att snaran hölls utspänd och hölls uppe, så den inte

E.U. 11525

föll ihop. Den skulle sitta lite över marken, så att fågeln stötte emot den med "krogen" (krävan), då den var lagom för honom att sticka in huvudet och bli fast. Så tog man sig för att göra snaror av mässingstrå, som kastades i elden, så att den blev svart och böjlig. Snarorna sattes ut mellan tuvor och under rotvalv, där fåglar brukar "mylle" eller "mulle säj". Det var i den fina torra sanden under kullblåsta träd, som skogsfågeln brukar ligga och slå med vingarna och även äta av småstenen för att ha i krävan att skära sönder maten med. Pojkarna brukade springa i skogen och titta efter, om det var "nåre myller unner rotvalvera". Då var det att sätta ut snaror på lämpliga ställen där.

Det gick att ta både tjädrar och orrar i snaror och till och med harar, och en gång tog vår meddelare en berguv, men då hade han en död katta som bete. Det var inte värt att sätta ut snaror över fästigar, ty då rev ju kreaturen bort dem, och under varma sommaren var det för övrigt inte bra, ty då gingo djuren på bete, och det vilda, som fastnade, kunde rent av ligga och bli skämt. Man fick då "vettje" snarorna varje dag. Från 10 aug. till i början av mars gick det an att sätta ut snaror. Sen var det förbjudet.

Snaror för hare var av grövre mässingstråd än för fåglar, och den tråden som annan måste glödgas och kastas i vatten efteråt, ty annars vart den för hård och kunde gå av. För hare sattes snaran gärna i hål genom gårdesgårdar. Man kunde lära hundar jaga hare genom att sätta upp snara i gårdesgårdshål och sen släppa hunden på spåret. Haren sprang kanske i snaran och hunden

E.U. 11525

efter. Då nu hunden såg, att han kunde hugga haren, så vart han sen ivrig att jaga hare.

Djuren fingo plågas mycket i snarorna, så vår meddelare "fick samvete på't", innan det blev helt förbjudet, så han slutade upp med att sätta upp snaror vid 30-års åldern. En och annan uppe i skogarna ha nog "hymle ut nåre snarer sän mä, fast dä vatt förbjude." Så brukar man kunna sätta ut snaror under enebuskarna om vintern, där orrarna bruka gå och äta enebär. Tjädern håller till mera i grov skog, medan orrarna hälst hålls i hagarna.

Stockar.

Någon gång satte vår meddelare ut stock för att fånga grävling i. Det var en långsmal trumma av bräder med en lucka i ena och ett galler i andra ändan. Ändan med luckan i sattes ner i grävlingegryttets öppning. (Jmf. dylikt från norra Risinge.) Öppna stockar voro farliga för hundarna.

Mård.

Vår meddelare brukade under sin ungdom skjuta några stycken mårdar om året, och man kunde då få 25 eller 30 kronor för skinnet, och det var mycket pengar då. Sen vart det "förbå" (förbud) på dem. De voro inte större än stora ekorrar ("ikkorrne"). De brukade gå in i "ikkornelöjer" (ekorrebo) och gömma sig. Kunde man se det, så gick det bra att skjuta på bot, så att mården trall ner. Det var "trämmår" (trämmård). En annan sort var "stemmår", som höll till i stenrösa.

E.U. 11525

Hök.

Förr i tiden, när det var bra skottpängar på hök, så brukade folk under somrarna "gå & lete hök." Det gjorde även vår meddelare och en hans bror Olle. De kunde ge sig ut med en säck på ryggen och söka upp hökbona, som de ju ofta förut visste belägenheten på. De klättrade upp i träna och plockade till sig de just utkläckta ungarna och slogo ihjäl dem. Se, de måste ha med sig hela kropparna till "ordförern i sokna" (kommunalordföranden, som då i Vånga var nämndemannen Nils Persson i Stensätter) för att få utskottpängarna. Det var 2 kronor pr styck. De båda bröderna kunde gå sig ut vida omkring i skogarna häromkring i västra Vånga och även i angränsande delar av Stjärnorps och Hällestads socknar. Det var mest i juni och juli, innan ungarna blivit så flygbara. Det gick inte an att ha bössan med då på sådana färder, ty det blev ju på olovliga jaktmarker, men folk tyckte ju om, att hökarna försvunno, ty det var ju svåra skadedjur på det vilda samt hönsen framme vid gårdarna. Hemma omkring på lovlige marker blev det nog även en del äldre hökar skjutna, men när de voro ute "för te plocke höke", då blev det bara fråga om ungarna, när man inte hade något skjutvapen med sig. Till in på 80-talet fortsatte bröderna med denna "plock-jakt."

Jakt vid lyse.

Vid lyse sköt vår meddelare mycket i sina yngre år. Det var om mörka höstkvällar under oktober till december, som det gick. Han var då mycket i sällskap med sin bror Olle. "När dä skumme på" d.v.s. i skymningen gingo de ut "å lyddes åpp fågern" (fågeln). Det var orrar och tjädrar. De lyddes efter "när

E.U. 11525

fågern satte åpp såj" (flög upp från marken, där den sökt föda, och satte sig på nattkvisten. Då de märkt, var den satte sig, så slogo de ner påkar i backen, som pekade åt fågelns håll. När det sen vart nermörkt, så gingo de båda jägarna ut. Den ena bar bössan och den andre en stång, som var en 4 eller 5 alnar lång, "å i tuppen på dän va dä e plåtpanne mä ett galler utå plåt ikring panna". I denna panna eller järnkorge hade de fett "tyre" (fet tallved), som de tände på. Så gingo de åt det håll, som de visste, att fåglarna sutto. En höll nu stången med lyset, och den andre sköt. Det gick bäst att skjuta tjäderhonor, ty de syntes bäst i eldsljuset, men tupparna ha bara en vit fläck under halsen, som syns. Orrarna de syntes bättre, ty de ha vitt även under stjärten, så det går ett sikta efter. Det gick nu till och med att skjuta flera fåglar i samma träd, bara man sköt den understa först och ställde sig så, att inte haglen slogo i trädstammen. Själva smällen aktade inte de kvarsittande för, men det måste vara kolmörkt, ty så fort som stjärnorna kommo fram, så reste fåglarna sin väg. Därför gick det bäst, när det var dimmigt i vädret. "Lysejaget" kunde gå riktigt bra ibland, men så vart det "förbu på't, så nu ä dä över fämte säna dä vart slut."

Det kunde nog hända, att någon försökte sig på lysejakt uppe i skogarna, även sen det var förbjudet, men det var ju lite risk med det, då lyset ju kunde synas på långt håll.

Spelfågeljakt.

Förr skötos orrar och tjädrar mycket, när de "lekte". Det gick

E.U. 11525

bäst, när tjädern höll på med "segninga", när han varken hörde eller såg. Vår meddelare omtalar, att när tjädern parar, så springer han på marken med en höna på var sin sida om sig. Tjädern fräser då ur sig något, som hönorna äta upp. Det är parningen. Orren återigen han "trår" (brett, öppet ä-ljud) sina hönor, som tuppen gör med hönsen. Det var förbjudet med spelskytte även i vår meddelares ungdom, men han och många andra skjöto i alla fall tjäder "på lek" om våarna. Det var ju också så gott om tjäder då, och man sade, att det var bra, att de gamla tjädertupparna ("fjärhana") vart undanskjutna, ty de höllo undan de unga tupparna och skulle dessutom "vare så lee ve unga" (vara så elaka vid ungarna.) Råvarna ta många gamla tjädrar om sommaren, när de tappat fjädrarna och inte hinna undan.

Lockjakt.

Under jaktfärder i sina unga år brukade vår meddelare ha med sig en liten järpepipa. Järparna bruka ofta vara två och två, och om de då bli lätt uppskrämda och komma ur sår, så kan man locka den ena, som då tror att det är kamraten, och då går det att skjuta, när den lockade slår sig ner i träden omkring platsen. Järparna voro då inte så rädda av sig. Man behövde inte ha så skarpa skott till järpar, ty de äro inte större än raphöns. Nu för tiden är det inte gott efter järpar, "för höken ha ät äpp däm."

Ett bättre sorts lockjakt var på tjäder och orre. Då behövdes ingen pipa, utan locktonerna kunde en van jägare få fram ändå. Vår meddelare brukade därvid ta sin hund i "käppert" (kopplet)

E.U. 11525

med sig åt den tjänliga platsen i skogen och där bygga en enkel koja av buskar. Redan förut hade han ju reda på, var någon tjäder- eller orrkull höll till med höna och kycklingar. Nu fick hunden springa fram och "språnge kullen", som var väl dold i ris och skräp, så att fåglarna skingrade sig åt alla håll. Hunden kom sen tillbaka till kojans, och efter en halv timme så började vår meddelare locka, där han satt gömd men såg tydligt framför sig. Han lockade då som en kyckling, och hönan kom fram, så hon kunde skjutas och sen ungarna undan för undan, så att han kunde knäppa hela kullen kanske. Det var viktigt att ändra locktonen allt efter som det var tjäder eller orre eller kycklingar av vardera, som skulle härmas. Ibland kunde det komma en räv vid locktonerna och bli skjuten den med. Den 10 augusti blev det lovligt (?), och sen kunde man göra lockjakt tills i slutet av månaden, men sen var det nästan fåfängt. Några gamla hannar kunde man inte skjuta på så vis, ty de voro inte i kullarna då och hade förrästen tappat fjädrarna, så de gömde sig i skogen, om inte räven kom åt dem.

Annat om jakt.

En uttersax lånade vår meddelare en gång och gillrade vid Vadsjön söder om Stenstorp, där han sett utter, men han tyckte det var djurplågeri, så han tog upp den om natten, innan någon kommit i. Räv sax satte han inte ut någon, men annars var det många, som fångade med sax där uppe i skogarna till in i senare tid, fast det var ju förbjudet.

Endast helt litet sköt vår meddelare "för bulvan", ty han höll sig med hund, när han som bäst höll på med att jaga. Andra

E.U. 11525

brukade skjuta orre för bulvan, som de satte upp på en stång i ett träd om våren.

Vår meddelare säger, att orrhannen har ett särskilt läte, när det är farligt. Om man går emot en orre, och en annan ett stycke ifrån ser det, så kan denne skrika, så det låter som: "Krokete karn". (Krokiga karlen). Det kan han skrika tre gånger, innan han själv flyger. Det är för att varna den andre. Orrarna äro mycket slugare än tjädrarna.

Att ta fågel med håv försökte sig vår meddelare och hans bröder på, när de voro barn och bodde vid Sunnörp på Onsorgs allmänning. Det var, när orrarna om vintern slog ner och gingo under snön, där de kunde bli flera dar. Då hade pojarna en fiskhåv eller ett såll, som de försökte kasta över, där de tyckte att orren höll till. En enda gång lyckades de fånga en orrhöna på det viset, men det slog fel annars, ty orrarna äro så sluga, och de hörde nog, så de aktade sig allt att komma upp på samma ställe, som de flögo ner.

Det finns "planterete fågla" (d.v.s. fåglar, som äro utplanterade genom människors åtgöranden). Sådana äro "fasarer" (fasaner). "Dä finns planterete hare mä." (Tyskharar.)

En jakthistoria.

En bonde Listätt vid Pukhult i Stjärnorp hade varit med i krig och var en av de tre, som varit med om krig, som vår meddelare talat vid. Han berättade om en skogvaktare från Stjärnorp, som var ute med bössan en gång. Då såg han, att en rad med änder

E.U. 11525

satt på "e låge" (i vatten nedfallen ruttnande trädstam). Han tog då och körde laddeten (laddstaken) i bösspipan och sköt, så det gick igenom alla änderna. Sen fortsatte laddstaken upp i ett träd, där den tog en tjäder och så ner igen, där den (laddstaken) borrhade in sig i rumpan på en räv, som var så rädd, så han sprang ur skinnet. "Dä va ett lykkeskätt."

